"ELBEK IJODIDA O'XSHATISHLAR"

Jo'raqulova Shahnoza Bahodir qizi
Buxoro viloyati Jondor tumanidagi
11-umumta'lim maktabining Ona
tili va Adabiyot fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23208730

Annotatsiya: Ushbu maqolada tolmas ijodkor Mashriq Yunus-Elbek ijodida uchrovchi lingvopoetika tahlili hamda tilshunoslikka oid faoliyatlari yoritib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar:lingvopoetika, jadid, arxiv, til, tinglovchi, funksiya, ilmiy-publitsistik, pedagogik, istiora,tashxis,tarjimachilik sohasi ,lingvopoetik vositalar.

Elbek ijodida o'xshatishlar

Elbek (taxallusi; asl nomi Yunusov Mashriq) 1898-yilda Toshkentning Bo‘stonliq tumani Xumson qishlog‘ida mehnatsevar dehqon oilasida dunyoga kelgan. 1939.11.2, Magadan) — shoir, tilshunos va folklorshunos. 1911-yilda muhtojlik orqasida Toshkentga ko‘chib kelib, qarollik bilan shug‘ullangan. Xizmatdan bo‘sh vaqtlarida «Xoniy» maktabi (1911), so‘ng Avloniyning «usuli savtiya» maktabi (1914)da o‘qigan. Ayni paytda bosmaxonada ishlab, gaz. sotish bilan turmush kechirgan. Narimonov nomidagi ta’limtarbiya texnikumida o‘qituvchilik qilgan (1920-yildan). Madaniy qurilish ilmiy tekshirish institutida ilmiy xodim (1931—34). Ijodi 1917-yildan boshlangan. Dastlabki she’rlari «El bayrog‘i», «Turon», «Turk so‘zi», «Ulug‘ Turkiston» gaz. lari, shuningdek, «O‘zbek yosh shoirlari» to‘plami (1922)da bosilgan. Elbek — «Armug‘on», «Yolqinlar» (1925), «Sezgilar» (1927), «Mehnat kuylari», «G‘unchalar», «Chirchiq bo‘ylarida» (1935), «Bolalar qo‘shig‘i», «She’rlar to‘plami» (1936), «She’rlar» (1937) singari she’riy to‘plamlar, «Anorgul» (1926), «Go‘zal qiz» (1927), «Turkiston» (1928), «Bizniki», «Paxta», «O‘tmishim», «Chirchiq» (1929), «Batrak kolxozi» (1930), «O‘zbekiston» (1934), «Bog‘bon»,

«Etik», «Mergan» (1935) singari dostonlar, «Tozagul» (1934) she’riy romani, «Qo‘shchi Turg‘un» (1925), «Dadamat» (1936) hikoyalar kitobi muallifi. Elbek she’riy va nasriy asarlarida o‘zbek xalqining yaqin tarixidan olingan, shu jumladan, shoirning kechmishkechirmishi bilan bog‘liq voqealar tasviri muhim o‘rinni egallaydi. U tarixiy o‘tmishga murojaat etganida ham, zamonaviy mavzularda qalam tebratganida ham ibratli voqealarni tasvirlashga, zamondoshlarining, ayniqsa, yosh avlodning dunyoqarashi va axloqodobini shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan masalalarni ko‘tarishga intilgan. Lingvistik poetika - matndagi so'z-obrazlarni tanlash, muallifning ma'nosini tushunishga olib keladi (sarlavha bilan bog'liq bo'lgan so'zlar-tasvirlar zanjirini qurish)

Poetik leksikologiya yo’nalishining tadqiqot ko’lami juda keng qamrovlidir.U o’z doirasida sinonim, omonim, antonim so’zlarni, ma’no ko’chishlarining barcha jabhalarini(metafora, metonimiya,sindekdoxa, vazifadoshlik, kinoya), chegaralangan leksikalarni(dialektizmlar, istorizmlar, arxaizmlar…) tahlil qiladi.

Lingvo-poetik matnni tahlil qilish usuli quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Matnni sekin, takroriy o'qish;

- Eng muhim so'zlarni aniqlash;
- Matnni qayta o‘qish, bu so‘zlarning aloqadorligini tushuntirish;
- Qat'iylik, shoir qanday ifoda vositalari yordamida o'zining ichki tuyg'ularini ifodalashga muvaffaq bo'ldi;
- Shoirning eng hayratlanarli, o'ziga xos xususiyati va 5-7 ta texnikaning tanlovi;
- Yakuniy versiyani shakllantirish;
- Badiiy matnni bunday tahlil qilish natijasi asarning yaxlitligicha qolishi, qismlarga bo‘linmasligidir;
- Lingvistik va she’riy matn tahlilida qo‘llaniladigan pedagogik texnologiya;
- Idrok;
- O'qituvchi tomonidan matnni o'qish. (Talabalar tomonidan badiiy asar matnini assotsiativ idrok etish - obrazni chuqur idrok etish mavjud);
- Kosmosning uchta sohasi (vizual, kinestetik, audio) orqali vazifalarni bajarish. Natijada spontan nutq qobiliyatlari rivojlanadi;
- Talabaga matnni o'qitish. (Sizning uyushmalaringiz matnning qaysi tasvirlariga tayanadi). Natijada fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi;
- Tahlil (muallif nimani aytmoqchi ekanligini yaxshiroq tushunish uchun);
- Badiiy matnni talqin qilish;
- Talabalar tomonidan badiiy matnni ifodali o'qish (o'z pozitsiyasini tushuntirish).

Quyidagi she'r orqali rus tilshunoslogidagi lingvopoetika haqida ma'lumotga ega bo'lamiz.

Любви, надежды, тихой славы
Недолго нежил нас обман,
Исчезли юные забавы,
Как сон, как утренний туман;
Но в нас горит еще желанье,
Под гнетом власти роковой
Нетерпеливою душой
Отчизны внемлем призыванье...**(К Чаадаеву)**

(Tarjimasi:)
Sevgi, umid, sokin shon-sharaf
Yolg'on biz uchun uzoq umr ko'rmadi,
Yoshlik zavqi o‘tib ketdi
Tush kabi, ertalabki tuman kabi;
Ammo orzu bizda hali ham yonmoqda,
Halokatli kuchning bo'yinturug'i ostida
Sabrsiz ruh bilan
Vatan da'vatga quloq soladi...**("Chaadaevaga" she'ri)**

"Chaadaevga" she'rining yaratilish tarixi. A.S. Aleksandr I ning Yevropa yurishidan keyin jamiyatda yuzaga kelgan qiyinchiliklar Pushkinni befarq qoldirmadi.Mamlakat og'ir ahvolda edi, bu esa fikrlovchi ziyolilar orasida inqilobiy kayfiyatlarni keltirib chiqardi. Pyotr Yakovlevich Chaadaev (1794-1856) shoirning litseydagi yaqin do‘sti bo‘lib, uning inqilobiy

qarashlari bilan o‘rtoqlashgan. 1818 yilda yozilgan she'r unga bag'ishlangan.Xabar syujeti fuqaro va vatanparvar shaxsni shakllantirish g'oyasini rivojlantiradi. Uning boshlanishi qayg‘uli tuyg‘ularni uyg‘otadi: shoir o‘zining sobiq yoshligining aldamchi umidlari haqida gapiradi.Aksariyat zamondoshlar she'rning birinchi qismida liberal qarashlarga sodiq bo'lgan Aleksandr I hukmronligi davriga haqiqiy munosabatni aniqladilar.

Maktubning ikkinchi qismi antitezisdir. Qahramonning sabrsiz qalbi erkinlikka muhabbat impulslarini boshdan kechiradi. U o'z manfaatlarini emas, balki vatan ehtiyojlarini himoya qilishga intiladi.Bu o‘z yurtining fuqarosi bo‘lish yo‘lidagi yetuk qadam va “avliyo ozodligi”ning namoyon bo‘lishining muhim shartidir.

Shoir Rossiyaning har bir fuqarosi befarq bo‘lib, mamlakat taqdiriga hissa qo‘shganda uyg‘onishiga ishonadi.

Quyida Mashriq Yunus ijodiga mansub lirik asarlar orqali lingvopoetika namunalriga guvoh bo'lamiz.Keling,ijodkorning "Kechqurun" nomli she'riga murojaat qilaylik.

Quyosh sekin **bekindi**
Qarshimdog‘i tog‘larda.
Borliqni ko‘zi tindi
Yolg‘iz dam shu chog‘larda. ("Kechqurun" she'ri)

Ijodkorning "Kechqurun " nomli she'ridan keltirigan parchada lingvopoetikaning ayrim namunalarini izohlashga harakat qilamiz: "Quyosh sekin **bekindi"** jumlasini izohlaydigan bo'lsak,biz bilamizki, **bekinish** harakati shaxslarga xosdir.Ammo ijodkor ushbu she'r misralarida insonga xos xatti-harakatni quyoshga ko'chiryapti.Buning oqibatida lingvopoetikaning go'zal namunasi bo'lmish tashxisni yuzaga keltiradi.Keyingi misra izohiga o'tadigan bo'lsak,ushbu misrada "**Borliqning ko'zi"** birikmasiga guvoh bo'lamiz.Biz bilamizki, ko'rish vazifasini bajaruvchi ko'z a'zosi shaxs va hayvonlardagina mavjud.Ammo Elbek ushbu so'zni borliqqa nisbatan qo'llaydi.Buning natijasida istiora ,ya'ni tilshunoslokda metaforaning namunasiga misol bo'ladiBiz bilamizki,.so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanishi oqibatida lingvopotikaning namunalari yuzaga keladi.She’rdagi badiiy makon va zamon qanday? (Quyosh,uning sekin bekinish,borliqning ko'zi va uning tinishi). Ko'rgan, eshitgan, his qilgan narsalarni tasvirlab berishga harakat qilamiz.

Ma'no ko'chishining keng tarqalgan turlaridan yana biri metonimiyadir. Metonimiya usulida ma'no ko'chganida narsa-hodisalar o'rtasidagi aloqadorlik asos qilib olinadi. Bu aloqadorlik turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'lib, bunda narsahodisa, holat yoki harakat bilan ular egallagan joy ; vaqt ; harakat bilan u amalga oshiriladigan vosita; narsa va uning egasi, yaratuvchisi; narsa va u yasalgan modda kabi aloqalarga asoslaniladi. Badiiy adabiyotda, ayniqsa, metaforik tafakkur yetakchilik qilayotgan zamonaviy adabiyotda metonimiya metaforaga nisbatan kamroq uchraydi, o'zining estetik funksiyaliligi jihatidan ham u metaforadan quyiroq turadi. Shunday bo'lsa-da, badiiy matnda metafora bilan yondosh qo'llangan holda u katta badiiy samara beradi, fikrni lo'nda va ta'sirli ifodalashga xizmat qiladi.

Katta -kichik barcha birdan qirlarga
Ketadirmiz ekinlarni ekarga
Mana shu choq bizning **qishloq** tinchgina

Kirishadir biz qaytguncha uxlarga
("Bizning qishloq" she'ri)

Ushbu she'rda **" qishloq uyquga kiradi"** jumlasi orqali metanimiya hodisasini uchratishimiz mumkin.Sababiki,aslida uyquga kiruvchi qishloq emas,aksincha qishloqda yashovchi aholi bo'ladi.Qishloq va shu hududda yashovchi xalq orasida zamon-makon aloqadorligi mavjud .

Mashriq Yunus ijodida takrir san'atining ham go'zal namunalarini uchratishimiz mumkin.Bizga ma'lumki,ushbu san'at takrorga asoslangan she’riy san’at hisoblanadi. Asosan, takror baytdagi ta’kidni ifodalash uchun ishlatiladi

Yel kezar, yellar kezar, yellar kezar,
El sezar, ellar sezar, ellar sezar.
Ko‘rkli dengiz suvini har yon urar,
Kayflanar, lazzatlanar, davron surar.("Mujdalar" she'ri)

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. To'ychiyeva B -"O'zbek tilining taraqqiyot bosqichlari. -T :O'qituvchi, 1996.255-278-betlar
2. Elbek -"Boshlang'ich maktabda ona tili"//Tanlangan asarlar. T.:Sharq, 1996
3. Elbek-"Yozuv yo'llari"//Tanlangan asarlar. -Toshkent:Sharq,1999.274-290-betlar
4. .www.google.com